

Een beeld van Gasselte en omgeving in de negentiende eeuw

Albert van der Kaap

In 1823 maakte Jacob van Lennep een wandeltocht door het noorden van ons land.¹ Nederland , Nederland was toen net acht jaar een onafhankelijk koninkrijk, waarvan ook België nog deel uit maakte. Nederlands was een agrarisch land (de industriële revolutie kwam in ons land pas halverwege de eeuw langzaam op gang) en het zou nog lang duren voor er in het noorden van ons land zelfs maar een trein reed.

Spoorwegnet van Nederland in 1860

Op zijn wandeltocht komt Jacob van Lennep ook door Noord-Oost Drenthe, waar hij gecharmeerd is van Eext: *‘Eindelijk ... vonden wij ons te tien ure in Eekst, een gering doch teekenachtig gehucht: wij traden in eene soort van herberg, die gevuld was met zonnewijzers en barometers, door den kastelein vervaardigd. De vrouw was jong en fraai.*

Na iets gebruikt te hebben volgden wij een meisje dat ons op een terp midden in de heide bracht. Op die terp is een langwerpige vierkante grafkelder, van ongeveer 10 voet lengte, 6 breedte, en 4 diepte, waarvan de muren uit 8 zware, aan den binnenkant platte steenen bestaan. Iets verder zagen wij een groot hunebed, waar drie steenen op zes andere rusten, en meteen elkander ondersteunen, terwijl vijf andere steenen er twee dragen, nog oneindig grooter dan de overige’.

Dit hunebed (D13)², waar Van Lennep het over heeft, ligt ten zuiden van Eext en wordt ook wel de *‘de Eexter grafkelder’* of *‘de Stemberg’* genoemd. Volgens een volksverhaal zou de persoon die rond 1735 dit hunebed ontdekte, gedacht hebben dat hij stemmen hoorde uit de grafkelder. Hij zou toen op de vlucht zijn geslagen, in de veronderstelling dat het daar spookte. Waarschijnlijker is dat Stemberg een verbastering is Steenberg. Grappig is dat Van Lennep de grafkelder en het hunebed als twee afzonderlijke monumenten ziet.

¹ Jacob van Lennep, *Nederland in den goeden ouden tijd. Zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provintiën in den jare 1823* (ed. M.E. Kluit). uitgeverij W. de Haan, Utrecht 1942

² [https://nl.wikipedia.org/wiki/D13_\(hunebed\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/D13_(hunebed)).

Het hunebed had aan de zuidkant oorspronkelijk een trap van vier treden, die de enige ingang naar de grafkelder vormde. Van dit type megalithische monumenten, het zogenaamde 'trapgraf', zijn wel enkele andere voorbeelden in Duitsland gevonden, maar niet één in Nederland. Het is het enige hunebed in ons land dat nog in zijn oorspronkelijke dekheuvel ligt.

Dat Van Lennep weinig tot geen kennis over hunebedden en de oorsprong van de stenen heeft blijkt uit zijn opmerking dat in een van de dekstenen duidelijk vijf vingers staan gedrukt, *“t geen mij zou doen vermoeden’*, vervolgt hij, *‘dat dezelve eens van zachter natuur geweest zijn en door de lucht verhard. – Verdere beschrijving van die veelvuldig beschrevene gevaartens ware overbodig’*.

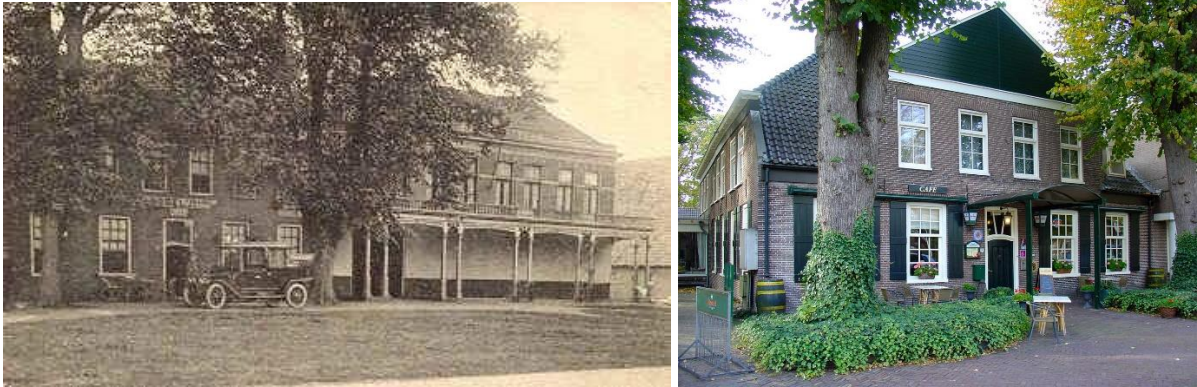

Gieten

De volgende halte van Van Lennep is Gieten dat na een half uur wordt bereikt. *'Langs de heide kwamen wij na een half uur gaans in het grootere en fraaie Gieten. Ook dit is met eikeboomen dicht beplant en de leeme hutjens spiegelen zich in breede plassen. De natuur is lief en bevallig, doch nergens majestieus, alles is bochtig kronkelend en brokkelig: geen tak zoude een stok van een voet lengte kunnen opleveren geen weg loopt een stap recht uit.*

Hotel Braams is inmiddels ter ziele, maar Van Lennep bracht er op zijn voettocht enkele uren in door: *'In de herberg van den schout BRAAMS dronken wij koffie en aten bruin brood van ongebuild roggemeel, Stoet genaamd. Door den regen gedrongen te blijven, bestelden wij eten, wachteten er twee uren naar en werden eindelijk op ongare duiven en spek onthaald. Te half zes namen wij den tocht weder aan dewijl de regen opgehouden had.'*³

³ Van Lennep, idem.

Het voormalige hotel Braams in Gieten, gestart in 1617 als herberg door schulte Johan laurens en gesloten in 2016.⁴

Gasselte

Aan Gasselte besteedde Van Lennep minder aandacht, maar hij krijgt, in tegenstelling tot de drie Podagrissen, zoals we nog zullen zien, een positief beeld van het dorp. *'Door eikenhakhout en heerlijk koren wandelden wij naar Gasselte, mede dicht beplant en lief gelegen. De Drentsche gehuchten doen zich van verre als een bosch voor, de hutten staan altijd op zich zelve en leveren dus ieder eene bijzondere schilderij op'*.⁵

Drouwen en Bronniger

'Bij 't voortgaan werd de grond kleiachtiger en vruchtbaarder: ook waren wij niet verre van de Groningsche grenzen. Het geringer Drouwen door kwamen wij, altijd door koren en boekweit velden langs een heuvelachtigen weg te Bronniger. Hier werd de grond hooger en leverde een allerheerlijkst gezicht op tot diep in Groningen zoodat wij zelfs den St. Maartens toren zien konden'.

Was Van Lennep onder de indruk van het hunebed van Eext, dat gold niet voor de hunebedden tussen Buinen en Borger: *'Te Buijnen voegden zich twee landlieden bij ons en vergezelden ons naar Borger: onderweg zagen wij twee min belangrijke Hunnebedden'*.⁶

Het dorp Borger moet in die tijd minimaal twee herbergen hebben gehad waarvan de ene weinig (zit)comfort te bieden had: *'Zeer dorstig zijnde, dronk ik uit een beekje en vond het water zeer goed. Te half negen kwamen wij in het dorp aan. De kastelein bij wien wij geadresseerd waren, hield geen logies meer. Wij trokken dus naar een tweeden, bij wien wij op een steenen vloer niet bijzonder in de gelegenheid waren goed te zitten, zoodat wij al spoedig ons bedwaarts begaven, na bier en thee gedronken te hebben.'*⁷

De Drie Podagrissen

Mooi en lelijk zijn relatieve begrippen, wat de een mooi vindt, vindt de ander lelijk; Beauty is in the eye of the beholder. Maar de opvattingen over wat mooi en lelijk is variëren ook in de tijd. Dat geldt

⁴ <https://www.geheugenvandrenthe.nl/braams-hotel>

⁵ Van Lennep, idem.

⁶ Van Lennep, idem.

⁷ Van Lennep, idem.

bijvoorbeeld voor de beleving van natuur. Iemand die leeft in een tijd zonder asfalt, flats, auto's en fabrieken zal een stuk hei en een zandverstuiving anders waarderen dan iemand die vanuit de overvolle moderne randstad een bezoek brengt aan Drenthe.

Zo'n twintig jaar later, in 1843, maakten de Drie Podagrysten⁸ - de uitgever Van der Scheer, de journalist Boom en de predikant Lesturgeon - ook een voettocht door Drenthe, van Bad Bentheim naar Assen. En in navolging van Van Lennep stelden ook zij hun ervaringen, in drie delen, te boek. *'Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst'*.

Lesturgeon heeft meer dan eens meegedeeld dat hij de schrijver was van het reisboek. Maar recent onderzoek heeft aangetoond dat Lesturgeon het genoemde werk te veel naar zich toe getrokken heeft: Boom heeft er - vooral in het begin - aan meegewerkt. Van der Scheer dacht voornamelijk mee, stimuleerde en adviseerde de twee jonge schrijvers en gaf het boek uit. Daaruit volgt dat de Podagrysten als reizende drie-eenheid niet bestaan hebben.

Later bleek ook dat ze de reis nooit met z'n drieën gemaakt hebben en dat ze ook geen voetjicht hadden. Lesturgeon en Boom hebben samen wel reizen door Drenthe gemaakt. Of ze het boek samen hebben geschreven, is de vraag. Waarschijnlijk was dit Lesturgeon alleen. Daarover schreef hij namelijk in één van zijn brieven. Wel zeker is dat Van der Scheer het boek heeft uitgegeven. Waarom schreven de mannen een boek over een reis die ze nooit helemaal met z'n drieën gemaakt hebben?

Alleen ellende en armoede?

De drie mannen maakten het boek om de mensen in Nederland een ander beeld van Drenthe te laten zien. Er werd nog maar heel weinig gereisd in die tijd. Dus veel mensen moesten maar geloven wat ze hoorden en lazen over Drenthe. Vaak waren dat verhalen over de armoede en ellende waarin de Drenten leefden.

De drie schrijvers wilden juist laten zien dat Drenthe een plek was met een eigen geschiedenis, gewoonten en taal. Ze kozen er voor hun verhaal in de vorm van een reis te schrijven. In de tweede helft van de 19e eeuw waren reisverslagen heel populair.

⁸ Podagrysten zijn lijders aan voetjicht (podagra), een plaag die destijds vooral de beter gesitueerden teisterde doordat velen die ertoe behoorden bepaald niet matig waren in de consumptie van port (" 't duiveltjen aller ligchaamskwalen"). Zoals men later ontdekte werd deze kwaal veroorzaakt door metaalverbindingen (vermoedelijk koperzouten) in de port, die ontstaan waren door de inwerking van wijn en looizuur op delen van de vaten.

Stanbeeld van Dubbeld Hemsing van der Scheer, Harm Boom en Alexander Lodewijk Lesturgeon in Coevorden.

Waar Van Lennep een positief beeld schetst van het noord-oostelijk deel van Drenthe, zijn de podagrissen vaak uitermate negatief. Is het bedoeld als satire zoals een contemporaine criticus vermoedt? *'De stijl van het boek is over het geheel goed, maar niet vrij van Germanismen, en er kijkt zekere zucht door om geestig of puntig te zijn'*, heet het in een kritiek in *Vaderlandsche Letteroefeningen* van 1844, *'Van hier dan ook soms eene scherpeheid, die zelfs voor satyre te bijtend is, soms ook wel eens iets dat naar valsch vernuft zweemt.'*⁹

Dit geldt zeker voor hun beschrijving van het Drouwenerzand en Gasselte, al beginnen zij nog positief. *'Eerst langs een esch, waar 't groene koren 't gezigt een aangename afwisseling schonk voor andere voorwerpen die met nadruk ons zeiden, dat het winter was in den lande, - en daarna weder langs geboomte en heide, bereikten wij, Drouwen regts latende liggen, een dorre en doodsche zandzee, allerakeligst van een rei naakte duinen en belten doorsneden en ingesloten. 't Is hier zoo bar en ongezellig, dat er een groote mate van kloekmoedigheid toe behoort, om niet van vrouwelijke angst en vreze aan elk zijner hoofdhairen een glinsterenden zweetdruppel te zien hangen.'*¹⁰

Als je enigszins bijgelovig bent kom je gemakkelijk in de verleiding om dit Drouwenerzand te houden voor een toneel van niet *'één, maar van duizend moorden, doodslagen, en wat ijsselijke en bloedige misdaden gij meer wilt, en daarom voor land, dat onder een banvloek ligt.'*¹¹

⁹ *Vaderlandsche Letteroefeningen* (Boekbeschouwing) (1844) 199-200

¹⁰ Drie podagrissen: Scheer, Dubbeld Hemsing van der, Boom, H., Lesturgeon, A.L. (1844-1845). *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken* geschetst, Volume 2, blz. 155/56.

¹¹ Drie podagrissen, idem.

Gasselte

Gasselte heeft, volgens de auteurs, veel eigenaardigs, dat volkomen in overeenstemming is met die kale, akelige vlakte. De beschrijving die dan volgt is alleen maar negatief al begint hij met te zeggen dat er aan het Grooten-ende *'nog enig, spaarzaam, geboomte staat, maar wel meest jong hout.'*

De podagrissen komen Gasselte binnen via de Kolonie (de tegenwoordige Kerkstraat). In 1909 merkt een journalist van de Drenthsche en Asser courant cynisch op: *'(De) Drentsche podagrissen hebben in hun werk den lof van die kolonie verkondigd op zoodanige wijze, dat men hen met steenen heeft willen nasmijten indien zij teruggekomen waren. Maar waar zij nog 'vervelooze deuren, uitgescheurde muurhoeken en van ruiten beroofde glasramen vonden', daar was het, volgens de auteur nu gunstiger gesteld.*¹² En in 1909 schrijft de Provinciale Drentsche en Asser Courant dat niets op zijn reis in 1858 een somberder indruk maakte op Lesturgeon, een van de drie podagrissen, dan deze ingang naar Gasselte. Hij spreekt van *'gebroken glasruiten, onthengselde slagvensters, vervlooze deuren, bouwvallige schoorsteenen en nog meer van die ellenden.'*

Maar Lesturgeon moest er nu eens terugkomen, zegt de auteur van het artikel. 'Wat is de verhouding tusschen het Gasselter Lutkenende met zijn kolonie eene andere tegenover het Grootenende geworden. Daar vond men de boeren die men in de kolonie de Gasselter 'diknakken'noemde, hier het steenmengers- en steenrodersgild'. Zo slecht bleef het ook nog tijdens de economische crisis in de landbouw in de jaren zeventig en tachtig. Maar daarna werd het steeds beter, de huizen kregen een beter strodak, er kwam glasramen in de sponningen en de verfkwest werd zo nu en dan gehanteerd. De jonge lindebomen waren groter geworden en de heide achter de huizen was verdwenen. De naam kolonie wilde men niet meer horen.¹³

En dan komen de podagrissen bij het Witte Kerkje dat, zo schrijven zij, gebouwd is op de scheiding van twee buurten als het verenigingspunt van beide. In een bloemrijke, maar in onze ogen ook bombastische taal, gaan ze verder: *'Op zondag, de rustdag, komen zij bijeen, de een van 't vermaak der wereld, de ander van 't zwoegen in 't zweet des aanschijns, om elkaar te ontmoeten als broeders van één gezin, als kinderen van dezezelfden Vader, als reisgenoten naar dezelfde eeuwigheid. Hier wordt zichtbaar hoe de Godsdienst, hoe 't Christendom den muur des afscheidsels tussen ADAM's nakomelingen te neder werpt en de band wordt, die allen verenigt. Regts komen dee gezegenden van 't lot, de kinderen der weelde en des voorspoeds. – links vloeijen de armen te zamen, en, of de wereld ze scheidt, hier zijn ze één, hier dragen ze alle dezenzelfden naam, hier reiken ze elkaar de broederhand des vredes en der verzoening.'* De kerk staat echter, letterlijk, dichterbij de armen dan bij de rijken, als een soort van troost.¹⁴

Over de kerk zijn ze, in tegenstelling tot veel inwoners van Drenthe nu, bepaald niet enthousiast. *'De kerk is alleen aan de asrode pannen herkenbaar, want dat je haar zou moeten herkennen aan de*

¹² Provinciale Drentsche en Asser Courant, 22 februari 1909.

<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=%22bernardus+fabritius%22&coll=ddd&identifier=MMDA03%3A000106208%3Ampg21%3Aa0082&resultidentifier=MMDA03%3A000106208%3Ampg21%3Aa0082>

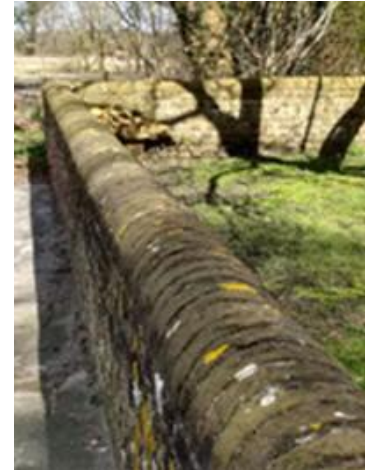
¹³ Provinciale Drentsche en Asser Courant, 11 februari 1922.

<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifier=MMDA03%3A000110986%3Ampg21%3Aa0035>

¹⁴ Drie podagrissen, idem.

houten domper op haar dak is een visioen van eener kranke verbeelding. De kerk is gebouwd op het strand eener zandzee en de toren schijnt met kunst en overleg gevormd te zijn, maar heeft geen ander doel dan om verliefde en niet-verliefde duifjes te verlokken en teleur te stellen.'

Het enige dat de kerk de moeite waard maakte was *'die kunstige, boogsgewijs gewerkte rollaag die het kerkhofmuurtje bekleedt'*. De muur rondom de kerk is opgetrokken van zogenaamde kloostermoppen. Deze stenen kreeg de kerkvoogdij in 1613 van de Gasselter gedeputeerde Warmolt Bronniger¹⁵, die ze had gekocht van het landschapsbestuur. De stenen waren afkomstig van de abdij van het klooster van Assen, dat verbouwd was om er Landdagen¹⁶ te kunnen houden.

De Gasselters zouden er, volgens hen, goed aan doen om boven de ingang van de kerk de tekst van Huygens *'Die schick'lickst van my swijght heeft aller best geseit'* te plaatsen.¹⁷

Een persoonlijke noot

Frekyen Bronniger, dochter van Warmolt Bronniger, trouwde met Herman Lunsingh of Lunsche, zoon van Joachim Lunsingh en Hendrikje Knasse. Hun kleindochter, Frederica Alting, trouwde met Focko Edzes Fockens, een neef van mijn voorouder Focktyen Fockens.¹⁸

De Gasselters zouden er goed aan doen om boven de ingang van de kerk de tekst van Huygens *'Die schick'lickst van my swijght heeft aller best geseit'* te plaatsen.

Het heeft er alle schijn van dat de podagrissen deze klassieker hier niet goed kennen. Want of er nu in de oorspronkelijke tekst *schick'lickst* of *schrick'lickst* heeft gestaan, daarover bestaat onenigheid, negatief is de zin in het werk van Huygens namelijk zeker niet. De eraan voorafgaande zin luidt namelijk: *'Roemt Roomen, prijst Parijs, kraeyt Cairos heerlickheit'*. Het gaat hier om de slotregels van Huygens' bijschrijft op Amsterdam. En of er nu *Schick'list* (bescheiden), of *schrick'list* (geheel verbluft) staat, Huygens is onder de indruk van Amsterdam. En dat zijn de podagrissen bepaald niet van Gasselte.¹⁹

De predikantswoning wordt dan nog netjes genoemd. Als hun tocht inderdaad in 1843 heeft plaatsgevonden moeten zij de oude pastorie van dominee Johannes Bernardus Folkerus Heerspink

¹⁵ Bronniger overleed drie jaar later, op 26 april 1616 in Gasselte.

¹⁶ De Landdag, ook wel Ridderschap en Eigenerfden genoemd, was de hoogste wetgevende macht van Drenthe.

¹⁷ Drie podagrissen, idem.

¹⁸ Zie het artikel over o.a. de familie Lunsingh/Lunsche: <https://histoforum.net/twente/Westervelde.pdf> en <https://www.vanderkaap.org/artikelen/Fockens.pdf>

¹⁹ De taal- en letterbodem jaargang 3, 1872: https://dbnl.org/tekst/taa005187201_01/taa005187201_01_0044.php

hebben gezien. Een jaar later werd de prachtige classicistische pastorie 'De Weem' gebouwd die nog steeds als zodanig dienst doet. Een welmenende inwoner van Gasselte zou wensen, zo gaan ze vilein verder, *'dat er een Egyptische duisternis over het dorp zou vallen. Alleen de molen, mits die draait, schenkt nog enig leven aan dit dode tafereel.'*²⁰ Deze molen, gelegen op de 'Zandbergen', waardoor men sprak van 'de molen op den Barch', was eigendom van Harm Jans Hiddingh en brandde in 1851 volledig af.

De ijzeren koe

Volgens een oud gebruik hoort bij de pastorie de ijzeren koe. Dit is een zekere som geld die door de kerkvoogden aan de predikant ter hand wordt gesteld bij zijn komst in de gemeente om daarvoor een of meer koeien te kopen. Dit bedrag moet hij, of zijn erfgenamen, teruggeven als hij vertrekt, zijn ambt neerlegt of sterft. Mogelijk duidt ijzeren op het feit dat dit geld van predikant op predikant overging: *Eisernes Vieh stirbt nicht*. Het bedrag verschilde van gemeente tot gemeente. Voor Gasselte wordt een bedrag van 400 gulden genoemd.

Dan wordt de auteur nog venijniger: *'Een welmenende inwoner van Gasselte zou wensen dat er een Egyptische duisternis over het dorp zou vallen. Alleen de molen, mits die draait, schenkt nog enig leven aan dit dode tafereel. Het Lutken-ende is zoo naakt en kaal, zoo armelijk en nooddruftig van groen en geboomte'*.

En hij gaat zo nog even door. *'Gelukkig hebben ze de vlinten gebruikt om er een effen straat mee aan te leggen, maar dan heb je het ook wel zo ongeveer gehad. De woningen laten duidelijk zien dat er hier geen miljonairs of kapitalisten wonen. Gebroken ruiten, onthengselde slagvensters, vervlooze deuren, bouwvallige schoorsteenen, halfingezonken muurhoeken, gebarsten steenvoegen, waggelende gebindten, doorluchtige daken, - wat zagen we er meer dan dit?'*

Zij lijken wat meer onder de indruk te zijn van het Grotenende: *'Hier staan huizen die getuigen van welvaart'* en in een van de tuinen aan het Grotenend ontwaren zij zelfs enkele beelden, een Venus en een Diana, weliswaar geen Thorvaldsens of Canova's²¹, maar toch. Dat ze Apollo aanzagen voor Diana pleit niet voor hen. Het derde beeld, Mercurius, hebben ze gemist.²²

Maar als ze de inwoners van het Grotenend beschrijven worden ze weer even vilein: *'Hier wonen de Gasselter grooten, de diknakken, die 's zomers in everlasting jasjes spanseren (wandelen) en 's winters in plankdikke bolvangers (jas) gedoken te Assen 't nieuws der politiek gaan afluisteren, om 't daarna weer voor hun dorpsgenooten te herkauwen. De Nabobs (geforuneerden), de eerste violen van 't dorp, wier chaispaarden (sjeespaarden) glimmen als olie en wier vrouwen en dochters zich 't hoofd met zooveel gouds bevrachten, dat het een waagstuk is de oogen tot haar op te slaan. Indien ge althans uw gezicht te lief hebt, om 't door schittering van 't edele metaal te laten verblinden. De*

²⁰ Drie podagrissen, idem.

²¹ Bertel Thorvaldens (1770-1844) was een Deens-IJslandse beeldhouwer en vertegenwoordiger van het neoclassicisme. Antonio Canova (1757-1822) was een Italiaanse beeldhouwer die eveneens een neoclassicist was.

²² Zie het artikel over pastorie De Weem voor veel meer informatie over deze beelden.

huizen hier getuigen alleszins van wereldsche welvaart. En of men zich fiks op de boerkerij verstaat, kunnen de schuren, stallen, akker en hoven juister verhalen dan wij.'